

Xuriak eta gorriak. Azkainen eta Bardozen

ARBELBIDE MENDIBURU, Xipri
Euskaltzain urgazlea eta apaiza

Sarrera data: 2011-II-11

Onartze data: 2011-VII-11

Martin Hiribarrenek Bardozen pasatu du bere biziaren parterik handiena. Herri horretan ongi ikusi da mende batez zer izan diren Eliza eta herriaren arteko gorabeherak Errepublikari doakionaz. Hiribarren Azkaindarra izanez, hango berri ere badugu, Azkainen eta Bardozen egon den Salvat Monho apez bertsolariari esker.

Iraultza garaian apezak alde agertu baziren lehen batean, Frantziatik kanpo botaiak izan ziren. 2º errepublikarekin apez eta estadok bat egin zuten errepublikaren alde, hasieran berderen. 3º errepublikarekin dira bat bestearen kontra emanen. Bat ala bestea fondamentalistak izan direlaketz

Hitz gakoak: Salvat Monho, Martin Hiribarren, Xaho, Errepublika, Eliza.

Martin Hiribarren pasó en Bardoze la mayor parte de su vida. En este pueblo se pudieron observar, claramente, las disputas entre el pueblo y la Iglesia en torno a la República durante todo un siglo. Siendo Hiribarren de Azkaine, también tenemos noticia de lo que ocurrió en aquella localidad a través del cura y bersolari Salvat Monho.

A pesar de que los curas se posicionaron a favor de la revolución, fueron expulsados de Francia. Con la Segunda República los curas y los estados se posicionaron, en un principio, a favor de ella. Con la Tercera República empiezan las divergencias entre ellos, debido a que los dos derivan hacia el fundamentalismo.

Palabras clave: Salvat Monho, Martin Hiribarren, Xaho, República, Iglesia.

Martin Hiribarren passa la majeure partie de sa vie à Bardos. Dans ce village on put clairement observer pendant tout un siècle les querelles entre le peuple et l'Eglise à propos de la République. Hiribarren étant d'Ascain, nous savons aussi ce qui se passa dans ce village grâce au curé et bertsolari Salvat Monho.

Bien que les curés se soient montrés favorables à la Révolution ils furent expulsés de France. Avec la Seconde République les curés et les états se déclarèrent d'abord favorables à la République. C'est au moment de la Troisième République que commencèrent les divergences lorsqu'ils s'orientèrent chacun de leur côté vers le fondamentalisme.

Mots-clés: Salvat Monho, Martin Hiribarren, Xaho, République, Eglise.

Martin Hiribarren spent most of his life in Bardoze. The century-long ups and downs between the Church and the people with respect to the French Republic clearly emerged in that village. As Hiribarren hailed from Azkain, we also have news from that quarter, thanks to the priest and extempore Basque verse maker Salvat Monho who was in Azkain and Bardoze.

At the time of the Revolution even though the priests were initially in favour, they were thrown out of France. When the Second French Republic arrived, the priests and the State supported the Republic, initially at least. With the Third Republic they were to fight against each other. The fact was they were both fundamentalists.

Key Words: Salvat Monho, Martin Hiribarren, Xaho, the Republic, the Church.

Aurten ohoratzen dugu bere biziaren erdia Bardozen erreter egon den Martin Hiribarren Azkaindarra. Izan da beste loturarik ere Azkain eta Bardozen artean: gehienek ezagutzen duzuen Salvat Monho bikario egon da bi herrietan eta bien berri utzi dauku bertsutan. Bardoz aipatuko dugu 18. mende ondarretik, 20. mende hastapenerat, apez eta auzapezek izan dituzten gorabeheren karietera, xuri eta gorrien arteko kataskak estakuru.

Salvat Monho

Salvat Monhoren bertsuak publikatuak ditu Pierre Lafittek eta zenbait komentatuak JB Orpustanek¹. Izturitzen sortua 1749an, 1774an apeztua, Azkainerat izendatu zuten bikario, gero Uztaritzerat kargu berarekin, 1778tik 1780rat, Azkainen dagoela berriz 1786an. Bardozen da Iraultza has-tapenean.

Bertsuak idatzi dizkie Azkaingo menetei Iraultzako lehen hilabeteetan, hain segur norbaitek apezzen kontra idatzi beste zenbaiti errepostuz:

*Hiru gizon sakratu
Ahal tuzte koplatu
Zenbait meneta² ausartek
Edo debot hipokritek³*

Azkainen baziren Iraultzako mundu berria batere onartzen ez zutenak, bereziki herriko arduradunetan. Monhok lege hoiei umilki obeditzea gomendatzen zuen. Hona jadanik xuri eta gorriak, bainan apezak gorrietan.

*Orai lege berriak
egin dire guziak
Hek ongi istudiatuz
Hei umilki obedituz*

¹ «Un poete basque au temps de la Révolution: Salvat Monho (1749-1821)», In 1789 et les Basques, Presses Universitaires de Bordeaux 1991, 239-255. or.

² Meneta = Bigotte, chinche.

³ Pierre Lafitte, Poèmes basques de Salvat Monho, Bayonne, Ikas 1972, 52. or.

*Bat bederak behardu
Bere ona bilatu.*⁴

Lege berriak esplikatu nahi izan zituen Monhok:

*Azkain nahiz argitu
Monho zaiio mintzatu*⁵

Azkaingo arduradunak ez ziren beraz ideia horietakoak:

*Zorigaitz herri huni
Zeren aintzin gidari
Itsu gidari, itsuak
Izan diren hautatuak*

Nahiz ez ziren denak kontrakoak ere:

*Gizon zuhurak ere
Herri huntan badire
Batzuen tontokeriaz
Eta bertzen ausartziaz
Arras ahalkatuak
Eta estonatuak.*⁶

Azkaindik Urruña ere ezagutu zuen, bai eta Martin Teillary⁷ apeza, Urtubiako jaunak hango erretor izendatua, erretoren izendatzea ez baitzen beti apezpikuaren esku. Batere ez zuen bere ardiekin bat egiten delako artzainak. Sobera bortitza zen. Eta kontseilua ematen dio Monhok:

*...Bai uliak ez tirat
Lasterrago biltzen dire ezenez minagrerat.*⁸

⁴ Pierre Lafitte, 52. or.

⁵ Pierre Lafitte, 54. or.

⁶ Pierre Lafitte, 54. or.

⁷ Martin Teillary, Donibane Lohizunen sortua 1743an, Arbonan hila 1812an. Akizen apeztua 1770an, Urruñaiko erretor 1786an. Ez zuen Konstituzioari zin egin 1792an. Gordeka egin zuen apez lana, salatua izan zen, preso emana, baina ihes egin zuen Irunerat. (Haristoy, *Les paroisses du Pays Basque* II tomoa, Vignancour, Pau, 1899. 22-23. or.).

⁸ Pierre Lafitte, 48. or.

Monho Iraultzaren aldekoa zela erran dugu. Hori hobeki agertzen da *Garat gaztenaren eta Iturbiderentzat*, bai eta *Ihardestea* bertsuetan. Lehenak hauteskunde kanpañaren karietara idatzi zituen, Lapurdiko Biltzarkideak gomitatuz Garat eta Iturbideren alde bozkaterat, deputatu bezala. Ez zen gehiago Uztaritzen baina hango berri bazekien han egona zenaz gerroz bikario.

*Garat eta Ithurbide parti bitez gorterat
Eskualdun guzien partez Luisi erraiterat
Gure nahiaren pare balitz gure ahala
Laster bere deskantsuaz goza litekeiela.*⁹

1789an, apirileko 19 eta 24 artean izan ziren bozkak. Iturbide ez zen pasatu. Ondorioz Monhok idatzi zituen *Ihardestea* deitu bertsuak *mea culpa* eginez.

*Koplari aprendiz batek gogoan pasatu badu
Bertsu hotz batzuen bidez Lapurdi gobernatu
Sinets beza frogaturik, enganioan zela.*¹⁰

Bardozen

Bardozen dugu Monho gutienez 1790ko buruilean, bataio bat egin baitu hilabete horretan. Martin Delizalde¹¹ Uztariztarra du erretor eta Mentaberri bikario lagun. Delizalde horrek zuen idatzi, beste hiru apezekin, apezpikuak eskaturik, Lapurdiko apezan arrangura kaierra (cahier de doléances). Akizek, Estado Jeneraletara igorri zuen diputatu.

Arte horretan gauzak aldatu ziren Parisen. Azkainen Iraultzaren kontrakoak baldin bazituen partida Monhok, Bardozen, aldekoekin zen makur-

⁹ Pierre Lafitte, 56. or.

¹⁰ Pierre Lafitte, 58. or.

¹¹ Martin Delizalde, Uztaritzen sortua, teologan dotore eta apez Tolosan, Bardozen 1771an. Pre-so emana izan dondoan libratu zuten eta Oiharatzunera joan zen eta han hiletzeko P. Lafitte, 11-12. or. Eta Haristoy, I t. 204-205. or.

tuko. Parisek Konzituzioari zin egitea eskatu zien apezzei. 1791ko otsailean zin egiteko deitu zituztelarik hiru apezak herriko etxerat, Delizalde eta Monhok ez zuten egin, Mentaberrik aldiz bai. Bordaletik etorri «Tiso» izen goitia zeukan, Jean Etxezahar Bardoztar fraide ohi batek ere (chartreux ordenakoa iduriz) zin egina zuen Bordalen hain segur. Iraultzaleen kluba sortu zuten Bardozen, 2 apez hauek buru. Hona *Bardozen glub* egiten duten 9 bertsoetarik bat:

*Herri huntan
Balinbada gizon galantik
Herri huntan
Ez ahal dire glub hortan!
Hor sartu direnek segurik
Ez dute halako famarik
Herri huntan¹²*

Lau apezak herri berean bizi izan ziren zerbait gisetarat, Sanadon, iraultzaleek izendatu apezpikuak, Mentaberri erretor eman arte 1791ko hazaroan. Monhok lekuak hustu behar izan zituen azkenean Delizaldekin, hegoalderat ihesi beste ainitz bezala.

Egun gogorak bizi izan zituzten Bardozen zenbait hilabetez zin egile eta zingabeek. Iraultzale izatetik Iraultzaren kontrako bilakatu zen Monho. Mentaberri erretor ofizialak elizatik bota zituen zin egin ez zuten biak. Herri gizonak, Gabriel Detxart auzapeza buru, ez zuten onartu erretor berria. Azkenean armadaren laguntzarekin sartu zen bere kargutan Mentaberri. Eliza ondoko Sala jauregian ematen zuten meza beste biek, Herri gizonak erabakirik «libertatearen izenean» bakotxa nahi zuenera joan zitekeela. Jau-regiak zuen arrakastarik handiena. Mentaberrik ere bazuen bere artaldeñoa, andere serora barne.

*Graziote, oi Graziote
Bardoško andere serora
Errotu zarela diote
Alde bateko aldera.*

¹² Pierre Lafitte, 30. or.

*Eskandala izigarria
Saindutzat du Mentaberri
Enganatu nahiz herria
Andere serorak ezarri¹³*

Mentaberryk plenta edo kerella bat pausatu zuen. Uztaritzeko nagusiek beren kargutik kendu zituzten Bardozenko apez zingabeak eta meza debekatu jauregian. *Mentaberriren posesionetan sartzearen okasionean* bertsuak idatzi zituen orduan Munhok.

*Gure eliza hartu
eta handik kasatu
Gaitu Mentaberririk
Etsaiek zitadela¹⁴
Hartzen duten bezala
Tropak ezarririk
Alde orotarik*

*Otoitzeko etxea
Ohoinen geriza
Orai da bilatu
Pontifo legezkoak
Artzain egiazkoak
Dituzte etxatu
Ardiak hastandu.¹⁵*

Gertakariak orokorki aipatzen dituzten bi bertsu andana baditugu. Erromako burulehenak zinegitea debekatu zuelarik, ttantto onak eskutan, idatzi zituen 14 bertsu: *Erromako Gortetik*.

*Jaun horren arabera
Aita Saindua bera
Bere kadiratik
Mintzo denean ere
Ezin sinets daiteke*

¹³ Pierre Lafitte, 36. or.

¹⁴ Pierre Lafitte, 30. or.

¹⁵ Pierre Lafitte 30. or. – Hastandu = urrundu.

*Ez badu manurik
Erregeren ganik*¹⁶

Gertakari guzietaz egin gogoetak daizkigu ematen *Eskandala izigarria* hain segur berantago idatzi azken kantuan. Hau da gogorrena eta luzeena (33 bertsu). Hona bi koplak:

*Ministro zaharren doktrinaz
Ez baitziren hauk gustatzen
Mentaberriren katiximaz
Dire gozoki bazkatzen
Eskandala izigarria
Katixima ahantzirik
Glubeko doktrina berria
Ikasi du Mentaberrik*¹⁷

*(...) Eskandala izigarria
Tiso dute predikari
Bardozeke Luther berria
Eta ez aditu nahi.*¹⁸

Terrorearekin, elizak hetsi zituzten eta apez zin egileek ere ez zuten toki-rik izan gehiago. Mentaberrik apezgoa utzi zuen 1794an. Euskal Herrian, erlisione berriko, «Arrazoinaren tenplo» bilakatu zen bakarretarik izan zen Bardozeke eliza. Temple de la Raison. Mentaberri, herriko greffier izendatu zuten 500 liberako soldatarekin, 2000 zituelarik erretor zelararik. 180 apez-tarik 26ek zuten zin egin Baionako diosesan. Frantzian %51bat batek.¹⁹

Bainan hona non zenbait hilabeteren buruan, Robespierre hil eta, gure apez ondoak bere burua aurkesten duen herrikoetxean... erretor izateko. Bi aldiz eza eman zioten. Bardoztarren petizio baten ondorioz onartu zuten azkenean. Iduriz kargutan egon zen, Loison apezpiku berriak 1802an, Martin Duhart Beskoiztarra izendatu arte. Gero ez dugu apezaren berririk.

¹⁶ Pierre Lafitte, 26-28. or.

¹⁷ Pierre Lafitte, 40. or.

¹⁸ Pierre Lafitte 38. or.

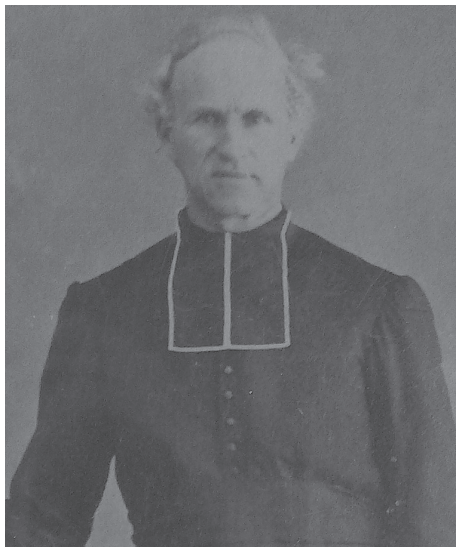
¹⁹ P. Haristoy, *Les paroisses du Pays Basque*, 1. tomoa, 1895, Vignancourt, Pau, 193. or.

Bi hitz apezpiku honetaz. Apez zin egilea zen eta lasai egona bere herrian, Verdun aldean, egunik gogorrenetan ere. Oseba jeneral izateari zor omen dio bere apezpiku kargua. Saurine, Baionako apezpiku zinegilea, Estrasburgoko artxapezkutegira izendatua izan zen. Marka guziak hautsi zituen Fech batek. Apezgoa utzia zuelarik, Lyongo artxapezpiku eta Frantziako «primat» izenda arazi zuen Napoleon bere ilobak. Zin egitea onartua ez zuten beste apezpiku batzu baztertuak izan ziren. Apezek zin egitea ezin ontesia zenbait hilabete lehenago, bainan bai geroago Napoleon aita saildu izatea!

Artean, Hegoaldetik sarturik, Ainhoa eta gero Irisarriko erretor izan zen Monho. Herri hau armada espainolak xehatetik beiratu zuen 1813an, Mina jenerala belauniko otoizturik. Bardozerat erretiratu zen 1819an, Karrikagaraian hiltzeko 71 urtetan, 1921an, ekaineko 4an.

Martin Hiribarren

18 urte berantago, 1839an etorri zen Bardozerat Martin Hiribarren Azkaindarra eta 1865 arte egon. 26 urtez, luze baita. Kaseta, irrati eta telebistarik ez zen garai haietan, Iraultzak eta hemen izan ziren bi gerlek, bazuketen oraino aipaldirik supaster xokoetan. Bizkitartean haizea itzulia zen eta 1848an bigarren errepublika sortu zelarik, jaun erretorak zuen egunari zoakion mintzaldia egin Bardozeke elizan bandera errepublikarra benedikatzean, gero, kanpoan, libertutearen zuhaitza egin aintxin. Menturaz bandera gainean emanik. Askotan erretorak zuen mintzaldia egin hala nola Donapaleu, Arberatz eta Domintxinen. Bainan ez Landi-

barren: egun horretan apezak lekuak hustu zituen. Aratsean etxera bildu zelarik, atean jo zuten gazteek, bainan erretorak leihotik ihes egin!

1852an Napoleon III. boterean zelarik irakaskuntzatik bota baitzuten Larraburu Heletako errienta, Xaho, Renaud eta Dendabururen aldekoa zelakotz, honen kanporatzea eskatzen duen gutunean, inspektoreak idazten zuen: *Il trouve un point d'appuis (...) même dans le curé, fort douteux en politique*²⁰. Larralde apezera ere gorria zen beraz.²¹

Hona Hiribarrenen mintzaldiko bi pasarte:

Je suis heureux d'avoir béni votre drapeau. Si une carrière différente ne m'imposait d'autres devoirs, j'irais au besoin avec vous soutenir et augmenter la gloire immortelle de ces trois couleurs. Ce n'est pas invoquer la guerre, la France ne la provoque point mais si on la lui déclare, aucun de ses enfants ne doit la craindre. (...) ²²

1810an sortua eta bazekien armada frantsesak zer egina zuen Azkainen eta Iparraldeko jendeak hain ongi tratatuak zituela non Lhuillier jeneralak afitxa hau hedatu batzuen:

*Les militaires pillent, volent leur linge et leurs effets. Ils les vexent et les maltraitent de toute manière. Les chefs sont souvent témoins de ces excès et ne les répriment pas. Cette conduite qui ne pourrait être tolérée même en pays ennemi, est bien plus répréhensible chez nos compatriotes.*²³

Bera ere ihesi ibilia zen 3 urte zituelarik:

*A trois ans je fuyais vers l'aride Gascogne
Laisant à l'Espagnol la vengeance en besogne*²⁴

²⁰ Prokuradoreak Hezkuntza minitroari igorri gutuna, ADPA 1852.06.28.

²¹ Jean Larralde, Asmen sortua 1802an, apezte eta Donapaleun bikario 1831an. Erretor Aruen 1833an, Domintxinen 1839an, Heletan 1845an, 1863an zendua.

²² *Le Journal du Peuple*, 1848.4.10.

²³ ADPA 1813.

²⁴ LAF 302/025, 12. or.

Bainan segi dezagun Hiribarrenen mintzaldiarekin

Pour les lions de la vieille Cantabre, la liberté, c'était la lyre qui faisait bondir vos pères, la trompette qui, au moindre danger, les faisait courir aux armes. Pendant 40 siècles, du haut des Pyrénées ils bravèrent le victorieux Romain, le sanguinaire Vandale et l'indestructible Arabe. (...) Libertatea zein eder den!»

(...) Qu'il n'y ait plus que des républicains... Que ce mot n'effarouche point vos oreilles: il ne doit plus rappeler les noïades, la guillotine et l'anarchie. Les républicains ce sont les amis du travail, de l'ordre public, de l'équité, de la sobriété, et enfin de la dignité de l'homme.²⁵

Iraultza garaian ez bezala, herrikoetxeak eta apezetxeak, bat egiten zuten beraz bigarren errepublika egunetan. Ohar halere Hiribarren errepublikarra, Napoleontzalea zela ere, «Napoleon lehena» olerkia lekuko. Zeruko xedearen betetzera agertua zen Napoleon.

*Gutitan halakoak dire agerturen
Bethetzera gaitzaten Zeruko xederen.²⁶*

Ondoko bertsoak erakusten dute zergatik zuen horrelako atxikimendua inperadorearentzat.

*Elizari ziotzan xukatu nigarrak,
Idekiz haren athe hetsi ez beharrak
Konstituantaz geroz, bilhuria sailduak,
Nihongo lege tzarrez bethi trabatuak,
Etziren gehiago baizik ametsetan;
Sinhesteak hil hurren hainitz bihotzetan.
Besta lohiak ziren bakharrak egiten;
Arima onek besta, nigarrak zituzten.
Hamar urthe bazuen holako ariak,
Ez dire ahantziren orduko zauriak;
Etzen behar aldare, ez eta apezetik,
Etziren mentan uzten tzarkeriak bezik.²⁷*

²⁵ *Le Journal du Peuple*, 1848.4.10.

²⁶ Klasikoen gordailua, Napoleon lehena.

²⁷ Klasikoen gordailua. Jean Martin Hiribarren, Napoleon, 33. or.

Erraten duen bezala «ez dire ahanzten orduko zauriak» ez eta Napoleoni zor ziotela zauri horien desagertzea. Robespierren ondotik, azkatzale bezala agertu zen Napoleon. Napoleon lehenagoko xuriaren alde beraz Hiribarren eta denbora berean, 2. Errepublikako gorrien alde.

Duvoisin

Duvoisin Bardozen egona da bibliaren itzultzeko, (1859-1864), Hiribarrenen urteetan. Bonaparte printzeak zion dirua ematen eta beraz bonapartista zen. Auzapeza Prefetak izendatua eta bonapartista baizik ez zitekeen izan. Hiribarren berdin! Bere sendimenduak agertzen ditu ondoko bertuetan:

Dugun kanta batean
Biba inperadorea!
Gure begiratzalea!
Biba gure Andrea!
Biba gure printzea!
Biba Frantzia!
*Biba Eskal Herria!*²⁸

Estadoa eta Elizaren arteko harreman onen lekuko: apezetxe berria erai-ki zioten Bardozen Hiribarreni. Eliza berria estrenatu zuten, hura hil ondo, 1870an. Diru publikoarekin eraikitzen ziren elizak, Napoleon-en konkordatua martxan baitzen.

Imitorioak

Napoleon lehenetik, hirugarrena arte, bigarren errepublika barne, eliza eta herriko etxe ongi akomeatu baziren, gauzak aldatuko dira egundainokotan hirugarren errepublikarekin, ez dakigu zer gatik. Pierre Damestoy izanen da auzapez 1881tik 1919 arte. *Negociant* ekarria da herriko paperretan.

²⁸ P. Urkizu, 394. or.

Gorria zen bainan ez ditake erran herriko gehiengoak ez zuela harekin bat egiten 38 urtez egon denaz gain kargu horretan! 1905an kantonadako bozketan, hautagai gorriak izan zuen gehiengoa.

Herria bi parte egin zen berriz ere: gorriak eta xuriak, imitorioetan ikusiko den bezala.

Hastetik agertu zena gorri Damestoy? Xantre izana zen, beherago ikusiko duzuen bezala. Ezkila berria egin zutelarik honen izena grabatu zuten gainean. Menturaz automatikoki egiten zen auzapezarena.

Uztaritzeko serorek 1854an sortu herriko eskola (3 klasekin: 2 euskaraz, eta bat frantsesez) 1884an utzi zuten. Seroren eskuetarik laikoenetara pasatuko den lehenetarik. Seroren erabakiz ala auzapezaren erabakiz? Kontseiluko biltzar batetan errana da, serorek ziotela gutun bat igorri johan zirela jakin arazteko. Gutun hori ez da hor.

Geroago ote zuen agertu bere kolorea? Hauteskundeetan zer bait egiteko nahikeriarekin? Gorriek haizea alde zuten eta Agarramonteko jaunaren kontra aurkestu zen Bidaxuneko kantonadan. Bainan galdu.

Gorri gorrietarik zelako froga, errientak haurra izan zuelarik, bazkaria egin zuten herriko exean bizpahiru kontseilarirekin, *bataio bazkariaren eskernioa* Bardozeke berriketarik dioenaz.²⁹

1906an Imitorioak izanen direlarik, aktiboki parte hartu zuen, jandarma eta gobernuko ordezkariaren erdian, batere ez zelarik bortxatua parte hartzerat. Santsinena³⁰ erretoraren azken asteetan gertatu ziren Imitorioak. Hona nola kondatzen dituen *Eskualdun Onak*.

Joan den astelehenean Bardozele elizaren imitorioa egin behar zuen Bidaxuneko kontrolurak. Eguerditik oren bata irian jin beharra zen jaun hori, bere lanaren egitera. Oren bata gabe, hiru ehun bat Bardoxtar, gizon eta emazte, eliza aintzinean bildurik zauden, herriko elizaz jabetzera jin behar zelakoaren zain.

²⁹ Eskualdun Ona, Baroze, 1902.02.06, 1. or.

³⁰ François Sancinena 1855-1913, Kanbon sortua, 1880an apeztua, Larresoron irakasle 1878an, bikario katedralean 1884an, Erretor Bardozen 1893an, Erretor Senperen 1906n.

Erran tenoreko han zen kontrolura, lau jandarmekin, harmak eskuan; eta heien erdian, herriko jendearen izitzerat heldu balitz bezala... jaun mera. Zertako zen han? Zer xedez eta zer zuzenez? Bardozeke jaun mera? Zer? Giristino herri batetako buruzagia lan horri buruz agertzeko, ez ahalge? Zer estakuru eman dezake? Bortxatua zela? Ez, jaun mera, ez. Ez zinen bortxatua. Jandarme gaiztoek erran dezakete hori. Zuk, ez.

Orok badakite, legearen arabera, merak gomituak izan ditazkela, «invités», lan tzar huni esku emaiterat. Bortxatuak, ez, den gutienik ere. Legea zonbat ere baita bertzenaz makurra, ez da heltzen hortaraino. Zu, ba; zu, legea baino ere gorriago bete.

Beneditanoen eiheraz³¹ jabetu zirenean, han zinen, oro baino aintzinago, Prefetaren begietan zure burua eder egiteko. Ez bortxaz orduan ere, bainan zure nahiz.

Eta orai, herriko elizaz jabetu nahi direnen laguntzaile, zu, jaun mera? Ca c'est trop fort. Soberak sobera dire.

Sobera zela hori kausitu dute Bardoxtarrek berek. Eta hurbiltzen ikusi duteneko, denak oihuz hasi dira: kuku Judas! A bas le sectaire! A bas le mouchard!

Jendea ixilduxe denean, kontrolurak jaun erretorari erran dio zer lan egiterat igortzen duten. Erretorak errepostu: ez duela onesten lan hori. Gero berehala, fabrikako presidentak irakurtu du, gora eta azkarki, hitz garbi, sarkorrez, protestazione bat.

Orduan sartu nahi izan dire elizan. Bainan barnean ziren jendeek borta guziak oro hetsiak zituzten. Eta barnetik oihuz hasi dire: «A nous l'Eglise! Vive la liberté! A bas les francs maçons!»

Jaun mera bere lagunekin joan behar izan da jin bidez, deus egin gabe. (...) (Jende) heien oihuak gero, eta eskarnioak jaun merari!... «Hu, hu, hu! A bas le rénégat, A bas le mouchard.» Ihes egin behar ukan du ostatu batetarat. Halere nolazpeit erakutsi nahiz zoin den gizona, gizon ohoratua eta kuraiatsua, itzal-tzearekin gibelaldea erakusten zuen, eskuz joz, haur tzar batzuk bezala... ope. Zer auzapezaren jabe diren Bardozen! Heientzat!³²

³¹ Belokeko fraidetxea, Bardozeke mugan da.

³² Eskualdun Ona, 1906.2.9.

Auzia

Beraz Baionako Prokuradoreari parte eman dio eliza aintzinean jendek oihu egin zutela: «A bas les voleurs, à bas les assassins.» Eta zer da gero, hala balitz ere? Jandarmek ibili dire lau gizonen eta bi neskato gazteren ondotik eta galdatu diote hea egin zituztenetz oihu ikaragarri hek. Orok ihardetsi bide dute, egia den bezala, ez dutela gogoan izan ere holakorik aipatzea. (...)

Daukate hanitzek hobeki eginen zuela jaun merak ixil ixil egoitea. Deus izan balitz holakorik, jandarmak han ziren enzuteko. Nork zuen jaun merak baino hobeki merezi berbala izaitea? Haizu ote da, jaun mera izana gatik, hainbertze jenderen aintzinean gibel alde erakustea? Phu zikin!

Bere buruaren xuritzeko erran omen du jauntto horrek bortxatua zela han izaiterat?. (...) Bardoztarrek jakina dute ez direla agertu ez Bidaxuneko Jaun Mera ez eta ere Bastidakoa. (...) Bainan plazer baitzuen Bardozekeo Dameztoik lan hortan parte hartzea. Gogotik zohan segurki; eliza idekia izan balitz, kontrolraren ondotik, dudarik gabe, xantre ohi bezela, elizan sar zitekeen salatzerat, eta gero gaitzitua jauna entzutiaz:»A bas les mouchards». Norbeitek erran ere badu: debrien figura, igandetan mezan ez ibiltzen eta baia lan horren egiteko elizan sartzen? Hu, hu, Kahut!³³

(...) Imitoria egiteko denbora guzian, Jaun mera egon behar izan da, mutiko ttipi bat bezala, elizatik kanpo, ez ahal baitzitzaien eder. (...) A Damestoi, Dameztoi! Aspaldian berantetsia ahal zira noiz izanen diren eliza guziak hetsiak eta apezzeria guzia «toute cette prêtraille», erraiten duzun bezala, alde bat kasatua.³⁴

Ikusten duzue mende batez errotak itzulia egin duela. Iraultza garaietan apezzen alde ziren Badoztarrak, Napoleon lehenaren garaietan enperadorearen alde, gero bigarren errepublikaren alde, ondotik Napoleon IIIren alde eta mende ondarrean Bardez itzuli da Munhoren garaietarat, auzapeza zutela partida aldi honetan eta ez apez iraultzale bat.

³³ Kahut hitzak kaskoinez erran nahi dezake: etxezoko, hilkutxa.

³⁴ Eskualdun ona (1906.02.16).

Bestalde historio honek erakusten du apezak izan direla iraultzalen alde, kontra izan aintzin, bigarren errepublikaren alde gero, 3.ren kontra izanen diren bezala. Parisko Karmetan ezpata ukaldika erail zuten Frantses d'Ardan Isturiztarra ere Iraulzaren aldekoa zen hasieran, bere apezgaiekin.

Bardozeke beste izen zenbait

Literatura

Literatura hunkitzen duten beste izenik ikusi dugu Bardozen, hiruak elizako edo elizatik hurbilekoak. *B. Zelhabek* lehen saria izan zuen Urruñako lore jokoetan 1855an *Entzunik espantutan Indien berriak*,³⁵ Ameriketara zoa-tzinentaz idatzi bertsuentzat, Etxahun Barkotxe hasarre gorrian sartzen zela, apezgai izana eta apezzen kastakoa zelakotz emana baitzioten saria Xiberotarraren ustez. *Bi bertset horiez* kantua egin zion irabazleari.

Leon Dajas, apez Bardoztarraren bertsu zenbait ere badugu. *Herriko bestak*, *Emazte edaleak*.³⁶

J.B. Gorostartzu, (1829-1868) 1794an gillotinatua izan zen Ezpeletako jujearen semea, bi urtez Bardozen bikario egon da. 2. saria izan zuen 1854an, geroztik famatua gelditu den *Orhiko xoria* kantuaentzat. *Haroztegi* izenpe-tzen du amonaren etxeko izenetik. Jakinez nola hil zitzaion aitona harri nindezke gorria izan balitz.³⁷

Ez ahantz ere Bardozen zuela egin Bibliaren itzulpena Duvoisin kapitai-nak, Hiribarren zelarik erretor.

«Bardozeke eskola» erran behar ote genuke?

Horra Bardozek zer eman dion Euskal literaturari eta literatura horrek zer ikasten digun xuri eta gorriek herri horretan izan zituzten gora berehe-

³⁵ Patri Urkizu, *Bertso eta Kantak II*, Etor, 1991, 355. or.

³⁶ P. Urkizu, 364-367.

³⁷ Dassance, *Orhiko xoria*, *Gure Herria*, 1970, 321-332. or.

retaz, Monho eta Hiribarrenen garaietan eta geroago. Elizan izan dira xuri eta gorriak, inperio edo errepublikaren aldekoak eta kontrakoak, bestetan bezala. Eliza eta herriko etxe borrokan ari izan dira batzutan, eskus esku beste batzutan.

Bibliografia

ASKOREN ARTEAN, *Bardos*, Ekaina, 1992

ALBIZU, Danielle, «Bardozekeo Euskal Idazleak», in *Bardos*, Ekaina, 1992, 325-340. or.

DASSANCE, *Gure Herria* 1970

LAFITTE, Piarres, *Poèmes basques de Salvat Monho*, Ikas, 1972

LAMANT DUHART, *Bardos*, Ekaina, 1992, 187-204

ORPUSTAN, Jean Baptiste, *Un poète Basque au temps de la Révolution*, in «1789 et les Basques», PUF Bordeaux, 1991 239-255 or.

URKIZU, Patri, «Bertso eta kantak», Etor, 1991.

Eskualdun Ona Astekaria

HERRIKO ETXEKO DOKUMENTUAK